

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΩΝ «Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΔΙΔΑΣΚΕΙ»

2^{ος} Κύκλος: ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΣΕΙΡΑ: 2021- 2022

Μελετώντας Φιλολογία, Γλωσσολογία, Αρχαιολογία, Ιστορία
Φιλοσοφία, Παιδαγωγική, Ψυχολογία, Λαογραφία

Επιμορφωτικό Πρόγραμμα του
ΣΩΜΑΤΟΣ ΟΜΟΤΙΜΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΕΚΠΑ

Συντονιστική Επιτροπή
Στέλλα Πριόβολου, Έρη Σταυροπούλου, Γεώργιος Λεοντσίνης

Επιμέλεια:
Στέλλα Πριόβολου

Χορηγός

ONASSIS
FOUNDATION

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Εθνικού και Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΚΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΠΡΟΣΩΠΩΝ
ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ((ΑμεΑ):
ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ¹**

ΔΕΛΛΑΣΟΥΔΑΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ
Ομ.καθηγητής Παιδαγωγικής ΕΚΠΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εισήγηση που ακολουθεί θα επικεντρωθεί στις λεγόμενες **Ευπαθείς Κοινωνικές Ομάδες**. Μια έκφραση ή ένα σύμπλοκο αν θέλετε με ερωτηματικό, και οπωσδήποτε χωρίς οποιαδήποτε σύνδεση με την πανδημία, η οποία εισήλθε εις το τρίτο έτος της και με την οποία δεν πρόκειται να συζευχθεί η ημίωρη αυτή παρουσίαση. Συγκεκριμένα θα αναφερθούμε στις προϋποθέσεις και τις εναλλακτικές προτάσεις για την λειτουργική και όχι χωροταξική κοινωνική ένταξη των Προσώπων με Αναπηρία στο πλαίσιο των εξής ενοτήτων:

- I. ΕΥΠΑΘΕΙΣ ΟΜΑΔΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ. ΠΡΟΣΩΠΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ (ΑμεΑ)*
- II. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΚΑΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΟΥΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ*
- III. ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ*
- IV. ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ*

¹ Το κείμενο τής παρούσας εισήγησης αποτελεί μεταφορά τής αρχικής παρουσίασής της σε μορφή power point, ενώ τα πλήρη κείμενα ή ο πίνακας περιεχομένων των πηγών (άρθρων, συγγραμμάτων κ.λπ.), στις οποίες στηρίχτηκε η υπόψη εισήγηση, είναι διαθέσιμα στο <http://scholar.uoa.gr/lavdellas/biocv/cv>. Κάθε παραπομπή μέσω του συνδέσμου αυτού σημειώνεται με την λέξη scholar, την σχετική ενότητα και τον αντίστοιχο αύξοντα λατινικό αριθμό (*Publications I έως V*) καθώς και τον α.α. της πηγής τής εκάστοτε ενότητας, σε ορισμένες δε περιπτώσεις και η σελ. τής πηγής.

Ζητώ συγγνώμη για τις ατέλειες της όλης μεταφοράς, γιατί συντελέστηκε “ενδονοσοκομειακά” δίπλα από την κλίνη τής επί μακρόν νοσηλευόμενης **συζύγου μου Δόμνας**, εις μνήμην τής οποίας και αφιερώνω την παρούσα εισήγηση, μία εισήγηση που δεν μπόρεσε να την δει για να μου κάνει -όπως πάντα- τις κατάλληλες υποδείξεις.

I. ΕΥΠΑΘΕΙΣ ΟΜΑΔΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ. ΠΡΟΣΩΠΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ (ΑμεΑ)

I.1. Ορισμοί

Ο Ν. 4430/2016 «*Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις*», ο οποίος συμπληρώνει και τροποποιεί τον Ν. 4019/2011, «*Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις*» που μιλούσε για «Ευπαθείς Ομάδες Πληθυσμού» διακρίνοντάς τις σε 2 κατηγορίες [τις Ευάλωτες και τις Ειδικές], έρχεται και “διευκρινίζει” την σχετική ορολογία, χωρίς πλέον να επαναλαμβάνει τον όρο Ευπαθείς Ομάδες Πληθυσμού. Όμως επειδή «το αδιόριστον των λέξεων γεννά το ακατάστατον των ιδεών και τούτο πάλιν το ακατάστατον των πράξεων» κατά το του Επικτήτου «Αρχή παιδείσεως η των ονομάτων επίσκεψις»² ας δούμε τι επισημαίνουν οι “διευκρινήσεις” που περιλαμβάνονται στην υπόψη ορολογία.

Άρθρο 2. Ορισμοί. Για την εφαρμογή τού Ν. 4430/2016 ισχύουν οι ακόλουθοι ορισμοί: **§ 1.** «Ως “*Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία*”³ ορίζεται το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης, βασισμένη στις αρχές τής δημοκρατίας, της **ισότητας**⁴, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, του σεβασμού στον άνθρωπο και το **περιβάλλον**»». **§ 6.** «Ως “*Κοινωνικές υπηρεσίες γενικού συμφέροντος*” ορίζονται οι υπηρεσίες που είναι προσβάσιμες σε όλους, προάγουν την **ποιότητα ζωής**[#] και παρέχουν κοινωνική προστασία σε ομάδες όπως: ηλικιωμένοι, βρέφη, παιδιά, άτομα με αναπηρία και χρόνιες παθήσεις και περιλαμβάνουν την εκπαίδευση, την υγεία, την κοινωνική στέγαση, την κοινωνική σίτιση, την παιδική φροντίδα, τη μακροχρόνια φροντίδα και τις υπηρεσίες κοινωνικής αρωγής, χωρίς, ωστόσο, να υποκαθιστούν τις γενικές υποχρεώσεις του κρά-

² Σφοίνη Α. (2019). *Κοραΐς και Michaelis: Η δημοκρατία της γλώσσας*. Ερανιστής 29, σ. 242. Διαθέσιμο στο:

<https://doi.org/10.12681/er.21066>

³ Η έντονη γραφή ή οι υπογραμμίσεις ορισμένων όρων (εξ αυτών που περιλαμβάνονται εντός των κειμένων των νόμων) αποβλέπουν στο να επικεντρωθεί η προσοχή στους όρους αυτούς, διότι στη συνέχεια αποτελούν αντικείμενο κριτικής θεώρησης.

⁴ Η επίσημανση ορισμένων όρων με εκθέτη την δίεση (#) “προαναγγέλλει” την ειδική αναφορά στο εννοιολογικό περιεχόμενό τους, διότι οι όροι αυτοί αποτελούν και τους βασικούς άξονες της εισήγησης.

τους στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής». § 7. « Ως κοινωνική ένταξη» ορίζεται η δημιουργία των προϋποθέσεων για την ισότιμη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή[#] ατόμων που ανήκουν στις ευάλωτες[#] και τις ειδικές ομάδες», δηλαδή αυτές που ο προηγούμενος νόμος 4019/2011 έχει εντάξει στην γενικότερη κατηγορία: «Ευπαθείς Ομάδες Πληθυσμού»[#]. § 8. « Ως ευάλωτες» ορίζονται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού που η ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή εμποδίζεται από σωματικά και ψυχικά αίτια ή λόγω παραβατικής συμπεριφοράς. Σε αυτές ανήκουν[#]: α) τα άτομα με αναπηρία οποιασδήποτε μορφής (σωματική, ψυχική, νοητική, αισθητηριακή) [σημείωση: για τα οποία αποκλειστικώς γίνεται λόγος στην παρούσα εισήγηση], β) τα άτομα με προβλήματα εξάρτησης από ουσίες ή τα απεξαρτημένα άτομα, γ) οι ανήλικοι με παραβατική συμπεριφορά, οι φυλακισμένοι/ες και αποφυλακισμένοι/ες [σημείωση: στον προηγούμενο ν. περιλαμβάνονταν και οι οροθετικοί]. Ως ειδικές» ορίζονται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας, από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια. Σε αυτές ανήκουν: α) τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, β) τα θύματα παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, γ) οι άστεγοι, δ) τα άτομα που διαβιούν σε συνθήκες φτώχειας, ε) οι οικονομικοί μετανάστες, ς) οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, για όσο εκκρεμεί η εξέταση του αιτήματος χορήγησης ασύλου, ζ) οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, η) τα άτομα με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, θ) οι μακροχρόνια άνεργοι έως είκοσι πέντε ετών και άνω των πενήντα ετών». [Σημείωση: στον προηγούμενο ν. περιλαμβάνονταν και οι άνεργες γυναίκες (ονομαστικά), τα μέλη πολύτεκνων οικογενειών, γυναίκες θύματα κακοποίησης, οι αναλφάβητοι και οι κάτοικοι απομακρυσμένων ορεινών και νησιωτικών περιοχών].

1.2. Η σημασία τών ορισμών

Στο *3ο διεθνές συνέδριο, Άτομα με Αναπηρία και Μ.Μ.Ε.*» και κυρίως στη θεματική ενότητα *Παραολυμπιακοί Αγώνες και Μ.Μ.Ε.: από την Αθήνα στο Πεκίνο*⁵, ένα από τα μηνύματα που κυριάρχησαν ήταν η σημασία τής ορολογίας, στο πλαίσιο της οποίας και έγιναν διάφορες προτάσεις και επισημάνσεις από τους επί του πεδίου αρμοδίους λόγω ερευνητικής ιδιότητας ή/και βιοματικής ε-

⁵ Διαθέσιμο στο [scholar.Publications I. 44, σ. 113-147.](#)

μπειρίας (αθλητικής, διοικητικής, δημοσιογραφικής, οργανωτικής). Έτσι σύμφωνα με μία συγκριτική μελέτη, κατά την οποία συνελήγησαν και μελετήθηκαν στοιχεία από 5 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ερευνώντας δύο εφημερίδες ευρείας κυκλοφορίας ανά χώρα), προέκυψε ότι κατά τη διάρκεια των Παραολυμπιακών αγώνων του 2004 είχαμε ένα πολύ θετικό στοιχείο. Το στοιχείο αυτό αφορούσε στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να περιγράψει τους Παραολυμπιακούς αθλητές και τα επιτεύγματά τους. Συγκεκριμένα, όπως έδειξε η σχετική ανάλυση περιεχομένου, εγκαταλείπονται σταδιακά διάφοροι απαρχαιωμένοι όροι και οι εθνικές ολυμπιακές επιτροπές, αναφερόμενες, π.χ., στους Παραολυμπιακούς αθλητές προτιμούν να τους ονομάζουν Αθλητές με Αναπηρία και όχι Ανάπηρους Αθλητές, ενώ οι Έλληνες δημοσιογράφοι επικεντρώθηκαν πρώτα στο πρόσωπο και έπειτα στην αναπηρία. Χρησιμοποίησαν δηλαδή ανθρωποκεντρικούς όρους. Από την άλλη πλευρά το αρνητικό ήταν ότι αρκετά συχνά στα δημοσιευμένα άρθρα εντοπίστηκαν τραγικοί και υπέρμετρα συναισθηματικοί χαρακτηρισμοί.

I.3. Διαφοροποιήσεις ως προς τους χρησιμοποιούμενους ορισμούς / προσδιορισμούς

I.3.i. Αντιστροφή των όρων

Αντί των προαναφερθέντων ορισμών (βλ. I.α.) εισηγούμεθα (και προτείνουμε σε κάθε ευκαιρία): **όχι ευπαθείς /ευάλωτες κοινωνικές ομάδες αλλά κοινωνικά ευπαθείς / κοινωνικά ευάλωτες**, διότι τα πρόσωπα των ομάδων αυτών δεν είναι απολύτως υπεύθυνα των δεινών τους και –γενικώς– τής ποιότητας ζωής τους (Π.Ζ.). Πρέπει λοιπόν να αποδεχτούμε την κοινωνική “συνυπευθυνότητα” για την Π.Ζ. τους, ώστε να μπορούμε να συλλειτουργούμε ως κοινότητα, όντας άλλωστε όλοι (λίγο ή πολύ) δυνάμει κοινωνικά ευπαθή πρόσωπα. Ας μην παραβλέπουμε ότι η κατανόηση, η ενσυναίσθηση και η **συναντίληψη** της Π.Ζ. ενός προσώπου με ποικίλα δεινά (ασθένειες, ευπάθεια, εξάρτηση), ίσως «εμπλουτίζει» κάποιο άλλο πρόσωπο με νέες διαισθητικές και υπαρξιακές αντιλήψεις για τη φύση της ανθρώπινης ζωής και την ανάγκη τής συναντίληψης (λόγω και έργω και όχι μόνο λόγω).

Σύμφωνα με την λεξικογραφία, η σύνθετη λέξη συναντίληψη, την οποία προτιμούμε⁶ αντί του όρου **συμπερίληψη**⁷ σημαίνει: α) ταύτιση απόψεων [“ευρεία/πλήρης συναντίληψη”, “συναντίληψη των κοινωνικών εταίρων /κυβέρνησης-αντιπολίτευσης (πβ. συναίνεση)”, “διαπιστώθηκε απόλυτη συναντίληψη μεταξύ των δύο κυβερνήσεων για το θέμα” (πβ. ομοφωνία)], β) συνδρομή (πβ. υποστήριξη), γ) από κοινού βοήθεια, συμπαράσταση (“ο υπουργός ζήτησε από τα πολιτικά κόμματα συναντίληψη για την αντιμετώπιση της βίας”. Συνώνυμα: συμπαράσταση, αρωγή⁸.

1.3.ii. Από το Άτομο στο Πρόσωπο

Η εναλλακτική χρήση των όρων **πρόσωπο** και **άτομο** είναι, επίσης, ένα ακόμη ζήτημα μιας άλλης από πολλών ετών διαφοροποίησης μας, χωρίς βέβαια να παραβλέπουμε, ότι σε κάθε περίπτωση αυτό που προέχει είναι ο αυτοπροσδιορισμός. Σύμφωνα με τα λεξικά ο όρος **άτομο** χρησιμοποιείται και με τους εξής εννοιολογικούς προσδιορισμούς: α) “άνθρωπος, κυρίως ως ξεχωριστή ύπαρξη ή αριθμητική μονάδα σε αντιδιαστολή προς την κοινωνία, την ομάδα, το σύνολο, β) ο κάθε άνθρωπος χωριστά”, γ) “ο άνθρωπος ως πρόσωπο, ως οντότητα ξεχωριστή από τους υπόλοιπους ανθρώπους”⁹.

Σημειώνω ότι προ μηνός από το ένθετο μιας εφημερίδας -και συγκεκριμένα από την παρουσίαση ενός επιστημονικού συγγράμματος- έμαθα τα εξής: «Το μήκος του ανθρώπινου γονιδιώματος είναι περίπου τρία δισεκατομμύρια νουκλεοτίδια, και καθένας φέρει δύο αντίγραφα του γονιδιώματος, δηλαδή 6,4 δισεκατομμύρια νουκλεοτίδια, σε κάθε ένα από τα τρισεκατομμύρια κύτταρα στο σώμα μας». Δηλαδή, όπως προσθέτει ο αρθρογράφος τού σχετικού δημοσιεύματος «κάθε άνθρωπος έχει ένα γονιδίωμα που διαφέρει από τα γονιδιώματα όλων των άλλων συνανθρώπων μας στον πλανήτη (βεβαίως με την εξαίρεση των μονοζυγωτικά διδύμων, όπου είναι αντίγραφο

⁶ Δελλασούδας Λ. «Η έννοια του διαχρονικού μηνύματος της χριστιανικής “συναντίληψης”. Το σήμερα προέρχεται από το χθες και το αύριο θα προέλθει από το σήμερα». Εισήγηση στο Πανελλήνιο Συνέδριο Κατηχητών στη Λαμία, με θέμα: «Πως θα μεταδώσουμε στους νέους μας το πνεύμα και το όραμα του 1821». [Διαθέσιμο στο scholar, Publications IV.]

⁷ Διαθέσιμο στο scholar, Publications I. 64.

⁸ α) Ακαδημία Αθηνών (2014). Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας, σ. 1521. β) Μπαμπινιώτης Γ. (2008³). Λεξικό της Ν. Ε. Γλώσσας, σ. 1696.

⁹ α) Ακαδημία Αθηνών, βλ. ό. π. σ. 277. β) Μπαμπινιώτης Γ., βλ. ό. π. σ. 309.

το ένα του άλλου)»¹⁰. Στο πλαίσιο αυτό ο γράφων έχει προτείνει ήδη από 30ετίας (παρουσία και του προέδρου τής ΕΣΑΜΕΑ) τον όρο πρόσωπα αντί του όρου άτομα¹¹. Άλλωστε, όπως γνωρίζουμε στην ξενόγλωσση ορολογία χρησιμοποιείται ο όρος ΠμΑ ή Ανάπηρα Πρόσωπα.

Θέλω να πιστεύω ότι ίσως με την ενσυναίσθηση θα μπορούσαμε να φθάσουμε στο κατάλληλο σημείο, ώστε να κατανοήσουμε ότι δεν αναφερόμαστε αορίστως σε κάποια «άτομα» αλλά σε συγκεκριμένα «πρόσωπα». Δηλαδή, στο πρόσωπο που κάθε φορά βρίσκεται μπροστά στο βλέμμα μας, δηλώνοντας ότι το πρόσωπο δεν υπάρχει αυτόνομα, αλλά προϋποθέτει αυτόν που το βλέπει με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τής ανθρώπινης φύσης, όπως φανερώνονται σε κάθε ατομική ύπαρξη. Ας σκεφτούμε τα σύμπλοκα φυσικό/νομικό πρόσωπο και όχι φυσικό/νομικό άτομο. Άλλωστε από πολλών ετών η κρατούσα θεωρητική αντίληψη επικεντρώνεται πλέον στην προτεραιότητα του προσώπου πάνω στην οποιαδήποτε διαφορά, ιδιαιτερότητα, αναπηρία. Πριν απ' όλα εκτιμάται το πρόσωπο στην ολότητά του, την μοναδικότητά του, την εσωτερική του αξία και όχι υπό το πρίσμα των ανεπαρκειών, των περιορισμών, της αναπηρίας.

Προτείνουμε λοιπόν όχι ΑμεΑ, δηλαδή αορίστως κάποια άτομα -καθόσον μάλιστα όλοι λίγο ή πολύ έχουμε ειδικές ανάγκες-, αλλά **Πρόσωπα με Αναπηρία (ΠμΑ)**, κάτι που σημαίνει ότι τα πρόσωπα αυτά δεν είναι εξ ολοκλήρου ή παντελώς ανάπηρα. Την αλλαγή οπτικής μπορεί να αποδώσει ο όρος «*πρόσωπο που παρουσιάζει μια αναπηρία*» ή «*πρόσωπο που έχει μια αναπηρία*». Έτσι υπογραμμίζεται, κατά τρόπο σαφή, ότι το πρόσωπο έχει πρωτεύοντα ρόλο και η αναπηρία δευτερεύοντα. Κατ' ακολουθία, στον τομέα παροχής υπηρεσιών θα πρέπει να μιλάμε για «Γενικές Υπηρεσίες» που προορίζονται για όλα ανεξαιρέτως τα πρόσωπα και για «Διακεκριμένες Υπηρεσίες» που ασχολούνται με τα προβλήματα τής ομάδας και τον τρόπο αντιμετώπισής τους, ώστε να βελτιωθεί η Π.Ζ. τους (π.χ.: Κοινωνικές Υπηρεσίες, Ιατρικές Υπηρεσίες, Ίδρυμα Αποκατάστα-

¹⁰ Αντωναράκης Σ. (2021). *Το γνώθι σαυτόν στη μεταγονιδιοματική εποχή. Τι πληροφορίες δίνει το γονιδίωμα μας για την υγεία και την ασθένεια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, από Λινό Δ., Εφημερ. "Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ", 29.12.2021.

¹¹ Αποστολική Διακονία τής Εκκλησίας τής Ελλάδος [Δελλασούδας, Λ. Επιμ.] (1999). Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α' εκδήλωσης [1994] τού ερευνητικού προγράμματος «*Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη Α.Μ.Ε.Α.*», σ. 10. [Διαθέσιμο στο scholar, Publications I. 12, σ.10].

σης Αναπηρίας και όχι τίτλοι όπως: Εθνικό Ίδρυμα Αποκατάστασης Ανάπηρων, Φάρος Τυφλών κ.ά.).

1.3.iii. Ο όρος «ανήκουν»

Επίσης προβληματίζει -κατά την άποψή μας- και το ρήμα: «ανήκουν», ότι δηλαδή τα πρόσωπα στα οποία αναφέρεται ο Ν. 4430/2016 **ανήκουν** στις ευπαθείς /ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Αν και η αίσθηση του **“να ανήκεις”** κάπου [με την έννοια να μη ζεις στο περιθώριο, να μην αγνοείσαι, να μην υποτιμάσαι] είναι το κατ’ αρχήν ζητούμενο¹², στην προκειμένη περίπτωση η χρήση τού ρήματος αυτού χωρίς τις απαραίτητες διευκρινίσεις με καλεί να διατηρώ σοβαρές επιφυλάξεις. Διότι, λέγοντας **“ανήκω”** σημαίνει και ότι είμαι κτήμα κάποιου, ιδιοκτησία ή εξάρτημά του. Π.χ.: Σε ποιον ανήκει το σπίτι; Η γη / το χωράφι τούς ανήκει. Άλλωστε, σύμφωνα με την αρχική σημασία του, το ρήμα ανήκω σημαίνει, ότι ανεβαίνω μέχρι ενός ορισμένου ύψους, οπότε τα πρόσωπα αυτά μπορούν να φτάσουν μέχρι το ύψος της συγκεκριμένης κατηγορίας και κατά συνέπεια δεν μπορούν να πάνε πιο πάνω¹³.

1.3.iv. Επισημάνσεις και επεξηγήσεις

Οι προβλέψεις των νόμων που προαναφέραμε ((βλ. I.1.) που στοχεύουν; Μέσω αυτών επιδιώκεται η διευκόλυνση των Κοινωνικά Ευπαθών Ομάδων (Ευάλωτων και Ειδικών), δηλαδή αυτών που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση (ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας) από οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, σωματικά, ψυχικά, νοητικά ή αισθητηριακά αίτια, προκειμένου να επιτευχθεί, γενικότερα, η ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Δηλαδή, καλούνται τα ΠμΑ: *i.* να μετάρχουν ισότιμα στο κοινωνικό γίγνεσθαι, *ii.* να διαδραματίσουν τους διαφόρους ρόλους, οι οποίοι υφίστανται και ανήκουν στον καθένα στο πλαίσιο αυτής της κοινωνίας και *iii.* να ζήσουν σε χώρους και σε παρόμοιες συνθήκες με αυτές των συμπολιτών τους. Όμως, έχοντας υπόψη ότι ζούμε σε μια κοινωνία ανισότητας, η επίτευξη τέτοιων στόχων δεν

¹² Δελλασούδας Λ. Εισαγωγή στην Ειδική Παιδαγωγική. Τόμ. Δ' . Ποιότητα ζωής ατόμων με αναπηρία: Δείκτης κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης, σ. 284-288 [Διαθέσιμο και στο scholar, Publications I. 43].

¹³ α) Ακαδημία Αθηνών, βλ. ό.π. σ. 152 – 153. β) Μπαμπινιώτης Γ., βλ. ό.π. σ. 183.

μπορεί να στηρίζεται απλώς στην “**ισότητα**” των “**παροχών**”. Απαιτείται η συνδρομή ειδικών προϋποθέσεων, ώστε να λειτουργήσει αποδοτικά η ακολουθητέα πορεία στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης ενταξιακής πορείας.

II. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΚΑΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΟΥΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ

II.1. Η κρατούσα κατάσταση

Ενώ θεωρητικά υποστηρίζουμε την κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση των ΠμΑ [= βελτίωση της Π.Ζ. τους], παραβλέπουμε ότι ο στόχος αυτός απαιτεί δημιουργία κατάλληλων προϋποθέσεων για τη μετάβασή τους σε ανώτερο λειτουργικό, γνωστικό, κοινωνικό ή άλλο επίπεδο από αυτό που βρίσκονται, ερμηνεύοντας κατά το δοκούν την έννοια της καταλληλότητας. Με άλλα λόγια, αν εξετάσουμε την καθημερινή πρακτική, διαπιστώνουμε ότι εξακολουθούμε, ακόμη και σήμερα, να μιλάμε με γενικόλογες προσεγγίσεις περί **ισότητας** [για μια άλλη αντίληψη της οποίας γίνεται αναλυτική αναφορά παρακάτω, βλ. ενότητα III.6.i], **ένταξης** και **ενσωμάτωσης** (σχολικής, επαγγελματικής, οικονομικής, κοινωνικής), μένοντας τελικά στη **χωροταξική** ένταξη και παραθεωρώντας την **λειτουργική** ένταξη και ενσωμάτωση με δικαιοσύνη και κατά συνεκδοχή με Π.Ζ.

II.2. Η πορεία τής Κοινωνικής Ένταξης και Ενσωμάτωσης (Κ.Ε.Ε.)

Η πορεία προς την Κ.Ε.Ε. είναι τριφασική¹⁴. *1^η φάση. Ένταξη* (insertion): εισαγωγή ενός «στοιχείου» εντός ενός άλλου χωρίς συμμετοχικές, επικοινωνιακές και προσαρμοστικές προοπτικές. *2^η. Αφομοίωση* (assimilation): απόδοση σε ένα πρόσωπο (ή μια υποομάδα) ιδιοτήτων παρόμοιων με αυτές τής ομάδας ένταξης, απώλεια τής προέλευσης και τής ταυτότητας και υιοθέτηση “αξιών” τής ομάδας ένταξης. *3^η. Ενσωμάτωση* (intégration): Εγκαθίδρυση μιας ευρύτερης αλληλεπίδρασης, δηλαδή μιας αμοιβαίας προσαρμογής μεταξύ ενός προσώπου ή μιας υποομάδας και μιας ομάδας, κάθε στοι-

¹⁴ L. Vaney στο Δελλασούδας Λ. (2005²). *Εισαγωγή στην Ειδική Παιδαγωγική. Τόμ. Α'. Σχολική ένταξη μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*, σ. 125-127.

χείο των οποίων μεταμορφώνεται και εμπλουτίζεται δια τής επαφής με κάθε άλλο.

Η ενσωμάτωση μπορεί να προσδιοριστεί ως προς : (α) τον τομέα: οικογενειακό, σχολικό, κοινοτικό, επαγγελματικό, θρησκευτικό, διαμονής, ψυχαγωγίας κ.λπ., (β) το επίπεδο: 1ο. φυσική ενσωμάτωση («είμαι ανάμεσα» στους άλλους), 2ο. λειτουργική ενσωμάτωση σε δύο υποεπίπεδα: i. με κοινές κατώτερες δραστηριότητες, ii. με το να ενεργώ μαζί με τον άλλο για τού ίδιου επιπέδου δραστηριότητες, 3ο. «κοινωνική» ενσωμάτωση 4ο. ποιοτική ενσωμάτωση [με Π.Ζ.], (γ) την διάρκεια και (δ) την συχνότητα.

Εδώ βέβαια τίθεται το ερώτημα, εάν και κατά πόσον είναι εφικτή η εγκαθίδρυση αυτής τής ενσωμάτωσης. Η απάντηση από πλευράς τού γράφοντος περιλαμβάνεται στην ήδη από ετών κατατεθείσα πρόταση (2004, 2008) για εφαρμογή τής αρχής τής **αναλογικής συμπληρωματικότητας**¹⁵ σε κάθε προσπάθεια επίκλησης των συντελεστών λειτουργικής κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης, δηλαδή με Π.Ζ.

Π.3. Ποιότητα ζωής (Π.Ζ.)¹⁶

Ο όρος «**ποιότητα**» προβάλλεται προοδευτικά όλο και περισσότερο σε σχέση με το παρελθόν και αναφέρεται όχι μόνο στην ζωή (Π.Ζ.) αλλά και σε ποικίλους τομείς και δραστηριότητες (π.χ.: καταναλωτική ικανοποίηση, περιβάλλον, πληροφόρηση, υγεία, πολιτική, φιλολογικά κείμενα, επιχειρήσεις, εκπαίδευση...). Όμως για το εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου Π.Ζ. δεν μπορεί να υπάρξει ένας μόνο ορισμός και αυτό στο οποίο φαίνεται να συμφωνούν οι ερευνητές είναι, ότι οποιαδήποτε εκτίμησή της ουσιαστικά αποτελεί **υποκειμενική** προσέγγιση και ότι ο προσδιορισμός ενός τόσο πολύπλοκου θέματος είναι ακόμη πιο δύσκολος, όταν αναφέρεται στα ΠμΑ. Διότι οι προσπάθειες για τον ορισμό ή την αξιολόγησή της αντανακλούν, κατ' ανάγκη, πολιτισμικές, κοινωνικές και θρησκευτικές αξίες και αντιλήψεις, συναισθήματα καθώς και απόψεις των εμπλεκόμενων προσώπων και, γενικά, αντιλήψεις που εκφράζουν κοινωνικά και τοπικά πλαίσια.

¹⁵ Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας , Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης (2008). 3ο Διεθνές συνέδριο "Ατομα με αναπηρία και ΜΜΕ" [Διαθέσιμο στο scholar, Publications I. 45].

¹⁶ Βλ. ό. π. Εισαγωγή στην Ειδική Παιδαγωγική. Τόμ. Δ' . .

Η έννοια Π.Ζ. εμπερικλείει μια γνωστική διάσταση. Δηλαδή περιγράφει τη σχέση ανάμεσα στις αντικειμενικές συνθήκες ζωής και την αξιολόγηση αυτών των συνθηκών από το υποκείμενο. Έτσι, από μεν την πλευρά των ιδίων των προσώπων, γενικότερα, η Π.Ζ. είναι ο βαθμός πλήρωσης ή ικανοποίησης των σωματικών (βιολογικών), ψυχολογικών, οικονομικών και κοινωνικών αναγκών τους. Από δε την πλευρά του περιβάλλοντος η Π.Ζ. είναι ο βαθμός τής ικανότητας και δυνατότητας του περιβάλλοντος να προσφέρει τα απαραίτητα εφόδια για αντιμετώπιση των αναγκών αν και το βασικό στοιχείο τής Π.Ζ. είναι το να εργάζεσαι χωρίς να έχεις την ανάγκη τού άλλου.

III. ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ

III.1. Παράγοντες και συντελεστές κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης (Κ.Ε.Ε.)

Το περιβάλλον και η ατομικότητα ασφαλώς αποτελούν τους βασικούς συντελεστές τής πορείας προς κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση. Όμως, η έννοια του περιβάλλοντος είναι πολυσύνθετη, διότι, χωρίς τις οφειλόμενες από πλευράς περιβάλλοντος ενέργειες, δεν μπορεί να διαμορφωθεί ελευθέρως η ατομική βούληση. Απαριθμούμε ενδεικτικά ορισμένες από τις οφειλόμενες αυτές ενέργειες¹⁷ περιγράφοντας στη συνέχεια [χωρίς τακτική/ιεραρχική σειρά] ειδοποιά στοιχεία που προσδιορίζουν το κατά την πρότασή μας sine qua non της λειτουργικής κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης. *i.* πρόληψη, λειτουργική αποκατάσταση ή μη επιδείνωση του προβλήματος. *ii.* υγεία, προαγωγή υγείας [και όχι... προαγωγή'' αναπηρίας], γήρας. *iii.* ατομικά δικαιώματα, αληθής ''ισότητα'' ευκαιριών, προθετικότητα. *iv.* Παιδεία - Σχολική ζωή. *v.* επαγγελματική ένταξη, υποστήριξη και ενσωμάτωση. *vi.* αποϊδρυματισμός, κοινωνική ζωή, ελεύθερος χρόνος και ψυχαγωγία. *vii.* Πολιτική δίκαιη / Υπηρεσίες κατάλληλες. *viii.* συμβολή Τεχνολογίας και μέσων υποστήριξης της. *ix.* «Αναλογική Συμπληρωματικότητα». *x.* Κωδικοποίηση / επικαιροποίηση /εναρμόνιση /εκσυγχρονισμός νομοθετικού πλαισίου. *xi.* Αλληλεπίδραση των παραπάνω συντελεστών και παραγόντων.

¹⁷ α) Βλ. ό.π. Εισαγωγή στην Ειδική Παιδαγωγική. Τόμ. Δ', σ. 81-222 [Διαθέσιμο πίν. περιεχ. στο scholar, *Publications I.* 38]. β) Δελλασούδας Λ. «Η έννοια της ποιότητας στην επαγγελματική κατάρτιση και την επαγγελματική ένταξη των Προσώπων με νοητική υστέρηση» [Διαθέσιμο στο scholar, *Publications I.* 44].

III. 2. Η έννοια και ο ρόλος τού περιβάλλοντος¹⁸

Στο πλαίσιο κατηγοριοποίησης των παραμέτρων τού περιβάλλοντος έχουμε τις εξής κατηγορίες και υποκατηγορίες. **A'. Κατηγορίες:** *i.* ανθρώπινο, φυσικό, τεχνητό περιβάλλον, *ii.* εσωτερικό ή ατομικό/προσωπικό και εξωτερικό (ανθρώπινο, φυσικό, τεχνητό), το οποίο προσδιορίζεται τοπικά (εγγύς ή ευρύτερο) και τροπικά (άμεσο ή έμμεσο), *iii.* διαχρονικό (ανθρώπινο, φυσικό, τεχνητό) (είτε ως χθεσινό, σημερινό και αυριανό είτε ως εγγύς ή απέχον χρονικά), το οποίο ασκεί άμεση ή έμμεση επίδραση. **B'. Υποκατηγορίες:** **1η.** Σχέσεις που τελούν σε συνάρτηση με το υποκείμενο, το αντικείμενο, το κατηγορήμα και τους προσδιορισμούς που τις περιγράφουν, οπότε οι σχέσεις αυτές: *i.* συνιστούν είδη, *ii.* δημιουργούνται σε χώρο και κάτω από συνθήκες που επικρατούν κάθε φορά μέσα στο φυσικό ή τεχνητό περιβάλλον τού χώρου αυτού, *iii.* πραγματοποιούνται τυχαία ή σκόπιμα, *iv.* έχουν διάρκεια, *v.* έχουν συχνότητα. **2η.** Αποτελέσματα συμπεριφοράς τού ανθρώπου: *i.* παροντική ή βραχυπρόθεσμη βελτίωση της δικής του Π.Ζ. και ενδεχομένως και των άλλων, *ii.* βραχυπρόθεσμη βελτίωση της δικής του Π.Ζ. και μεσοπρόθεσμη υποβάθμιση της Π.Ζ. των άλλων σε πολλές δε περιπτώσεις ακόμη και της δικής του, *iii.* μακροπρόθεσμη υποβάθμιση της Π.Ζ. ζωής όλων ανεξαιρέτως.

Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεσμάτων συμπεριφοράς τού «περιβάλλοντος» για... «το περιβάλλον» αποτελούν τα ποικίλα εμπόδια στους «οδηγούς όδευσης τυφλών» και γενικότερα στα πεζοδρόμια, τα οποία ασφαλώς δεν δυσχεραίνουν μόνο τα πρόσωπα με προβλήματα όρασης¹⁹.

¹⁸ Δελλασούδας Λ. "Τα γνωστικά αντικείμενα παιδεύουν. Το παράδειγμα και η έμπρακτη συμβολή εκ-παιδεύουν. Τελικά, ποιος και πώς μπορεί να διδάξει σήμερα περιβαλλοντική και, γενικότερα, κοινωνική συνείδηση"; [Διαθέσιμο στο scholar, Publications I. 51].

¹⁹ Εν ονόματι τής ελεύθερης και χωρίς διακρίσεις διακίνησης, ενεργούντες... "κατάλληλα" παρεμβάλλουμε ειδικούς διαδρόμους στα πεζοδρόμια («Οδηγοί όδευσης τυφλών») για διευκόλυνση τής κινητικότητας προσώπων με προβλήματα όρασης. Όμως η κρατούσα εικόνα, όπως έχει αποτυπωθεί σε φωτογραφικό υλικό σχετικής έρευνας, την οποία πραγματοποίησαν οι καθηγητές τής Ιατρικής Σχολής Ιωάννης Παπαδόπουλος και Χάρις Λιάπη με τη συνεργασία ομάδων φοιτητών για την προσβασιμότητα των προσώπων με προβλήματα κινητικά και όρασης σε 395 οικοδομικά τετράγωνα τού κέντρου τής Αθήνας, είναι διαφορετική. Η έκθεση του υπόψη φωτογραφικού υλικού πραγματοποιήθηκε και κατά την διάρκεια της διημερίδας «Ποιότητα Ζωής Προσώπων με Αναπηρία: Η συμβολή της εκπαίδευσης. Προβλήματα και προοπτικές», ην οποία διοργάνωσε (11-12 Μαΐου 2007) στη Φιλοσοφική Σχολή το ΚΕΣΕΚΕ του ΕΚΠΑ [Διαθέσιμο στο scholar, Publications I.42]

III. 3. Ο ρόλος τής αγωγής

Η αγωγική διαδικασία, σύμφωνα με τη θεωρητική προσέγγιση της και την αντίστοιχη εφαρμογή της: (α) έχει συνέχεια, συνέπεια, διάρκεια, συχνότητα επανάληψης και τελεί πάντοτε σε συνάρτηση: i. με τον σκοπό που επιδιώκει, ii. με τις μεθόδους, τα μέσα και τους παράγοντες που συντελούν στην επίτευξή τού σκοπού της, iii. με την αποτελεσματικότητα των μεθόδων, των μέσων και των παραγόντων αυτών και (β) αποβλέπει σε κάτι πολυσύνθετο, δηλαδή στη βοήθεια προς τον νέο άνθρωπο που βρίσκεται εν εξελίξει, προκειμένου να αναπτύξει όλες τις πτυχές τής προσωπικότητάς του, ώστε, προοδευτικά, να συγκροτήσει ελεύθερη, υπεύθυνη και δημοκρατική προσωπικότητα και να συμμετέχει ενεργά στο κοινωνικό γίνεσθαι αναλαμβάνοντας την ευθύνη των πράξεών του και σκεπτόμενος πάντοτε [σύμφωνα με την ευρεία έννοια τού περιβάλλοντος] ότι χθες ο πριν απ' αυτόν δεν υπήρξε αλλά συνυπήρξε και σήμερα ο ίδιος δεν υπάρχει αλλά συνυπάρχει για να συνυπάρξουν οι άλλοι αύριο.

III. 4. Παράγοντες και μέσα τής αγωγής

Τι κάνουν (ή τι πρέπει να κάνουν) οι Παράγοντες τής Αγωγής με την αγωγική διαδικασία; Βοηθούν -εν ονόματι της "ισότητας", της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης- τον νέο άνθρωπο, κατ' αρχάς, για την απόκτηση και, στη συνέχεια, για την βελτίωση ή την διατήρηση κάποιου χαρακτηριστικού ή κάποιας συμπεριφοράς προς κάποιο σκοπό και πάντοτε σε συνάρτηση με τις ικανότητές του, τις δεξιότητές του και τα ενδιαφέροντά του, αφενός, και τις κοινωνικές ανάγκες και τις νόρμες λειτουργίας τού κοινωνικού γίνεσθαι, αφετέρου.

III. 5. Εκπαίδευση και Εργασιακή Απασχόληση

Όμως για να λειτουργήσει η κοινωνική δικαιοσύνη και η ενεργός αλληλεγγύη πρέπει να συντρέξουν δύο προϋποθέσεις: i. επαγγελματική εκπαίδευση / κατάρτιση και ii. εργασιακή απασχόληση. Δηλαδή δύο από τους πυλώνες λειτουργίας τού κοινωνικού γίνεσθαι, δεδομένου ότι το κοινωνικό γίνεσθαι αποτελεί μια συνισταμένη των επιμέρους ατομικών και συλλογικών υποκειμένων και των βουλήσεών τους. Βουλήσεων, που εκφράζουν μεν επιθυμία, θέληση, προαίρεση, πλην όμως εξαρτώνται από τις "υλι-

κές”/αντικειμενικές συνθήκες τής ζωής και διαμορφώνονται και από την δράση των επιμέρους βουλήσεων όλων των κοινωνικών υποκειμένων σε μία αλληλεξαρτώμενη σχέση.

III. 6. Υπέρβαση της διάκρισης και της διαφοράς: Ισότητα ή «Αναλογική Συμπληρωματικότητα»;

III.6.i. Ισότητα

Για να καταστεί σαφής η έννοια και η αναγκαιότητα τής αναλογικής συμπληρωματικότητας θα πρέπει να αναλογιστούμε την γνωστή μαθηματική ισότητα $\alpha=\beta$, ώστε να μπορέσουμε να δούμε, ότι η εφαρμογή της στην καθημερινή πράξη [ακόμη και όταν οι προθέσεις μας είναι ειλικρινείς] όχι μόνο δεν συνεπάγεται επίτευξη τού σκοπού που έχει τεθεί, αλλά έχει αντίθετο τού επιδιωκόμενου αποτελεσμα, ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής της και την φιλοσοφία στην οποία υπακούει. Διότι κάθε παροχή κατά ενιαίο τρόπο εν ονόματι τής ισότητας, η οποία προορίζεται για δύο μη ίσους από πλευράς δυνατοτήτων ανθρώπους, συνεπάγεται, όπως θα δούμε στα ακόλουθα παραδείγματα, όχι μόνο διατήρηση αλλά και διεύρυνση τής ανισότητας – ανισορροπίας, αφού όλοι «υπαίτια» ή «ανυπαίτια» είμαστε διαφορετικοί – άνισοι.

Παράδειγμα 1ο: Ας φανταστούμε μία ζυγαριά σε ισορροπία. Εάν τοποθετήσουμε στον ένα δίσκο ένα αντικείμενο με οποιοδήποτε βάρος και στον άλλο δίσκο ένα άλλο αντικείμενο με μικρότερο βάρος παύει να ισορροπεί. Εάν στη συνέχεια προσθέσουμε και στους δύο δίσκους το ίδιο βάρος, η ζυγαριά και πάλι δεν ισορροπεί. Το ίδιο συμβαίνει και με τους ανθρώπους. Η κατά ενιαίο τρόπο οποιαδήποτε παροχή εν ονόματι τής ισότητας, η οποία προορίζεται για δύο μη ίσους από πλευράς δυνατοτήτων ανθρώπους, συνεπάγεται διατήρηση τής ανισότητας – ανισορροπίας, αφού, όπως προαναφέρθηκε, όλοι «υπαίτια» ή «ανυπαίτια» είμαστε διαφορετικοί – άνισοι.

Παράδειγμα 2ο: Αν για την αγορά ενός προϊόντος βασικής διατροφής επιβαρύνονται όλοι ανεξαιρέτως οι πολίτες με το ίδιο ποσοστό ΦΠΑ, όχι μόνο δεν εφαρμόζεται η ισότητα, αλλά διαπράττεται η μεγαλύτερη δυνατή αδικία. Διότι, ένας μισθωτός με αποδοχές 300 €, εάν υποχρεωθεί να καταβάλει συνολικά, π.χ., 2 € την ημέρα ΦΠΑ, μειώνει τελικά τον μισθό του κατά 1/5 [δηλαδή 20%], ενώ ένας άλλος με αποδοχές 3.000 € τον μειώνει μόνο κατά 1/50 [δηλαδή μόλις

2%]. Ας φανταστούμε τι εγκληματική αδικία διαπράττεται, όταν το άνοιγμα τής ψαλίδας τού μηνιαίου εισοδήματος μεγαλώνει.

Παράδειγμα 3ο: Ένας άλλος κίνδυνος, που κρύβεται πίσω από την ελεύθερη ερμηνεία/παρερμηνεία τής έννοιας τής ισότητας, προκύπτει όταν καθένας τίθεται ενώπιον της ατομικής ευθύνης. Ο κίνδυνος αυτός προκύπτει από την αδυναμία τής κοινωνικής πολιτικής να ανταποκριθεί στις ανεπιλημμένες υποχρεώσεις της, λόγω τής "ασυλίας" που παρέχεται στην ανομία ή/και την ανευθυνότητα. Έτσι οδηγείται στο επιχείρημα/δικαιολογία τής ατομικής ευθύνης, θέτοντας κάθε άνθρωπο ενώπιον τής απόλυτης ατομικής ευθύνης και μάλιστα "αλληλεγγύως και εις ολόκληρον".

Η ελεύθερη ερμηνεία τής ατομικής ευθύνης δημιουργεί πολλά ζητήματα, διότι η γενίκευση της εφαρμογής της –χωρίς αναλογικότητα και χωρίς συνεκτίμηση τής ανυπαίτιας θέσης και στάσης– μπορεί να εξαφανίσει ή να αποδυναμώσει και τις έννοιες: κοινωνική αλληλεγγύη, «αναλογική συμπληρωματικότητα», **αναλογική επιβάρυνση ή απαλλαγή**, αληθής δικαιοσύνη.

Ως ατομική ευθύνη και ενέργεια πρέπει να νοείται η ανεμπόδιστη προσπάθεια εκ μέρους κάθε ΠμΑ (και γενικώς κοινωνικά ευπαθούς και ευάλωτου προσώπου) με τη συνδρομή και επενέργεια και της «αναλογικής συμπληρωματικότητας», ώστε να μορφοποιεί ανεμπόδιστα την καθημερινή ζωή του –τόσο σε ατομικό όσο και σε υπερατομικό/συλλογικό επίπεδο– στο πλαίσιο πάντοτε των προσωπικών δυνατοτήτων και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Από την άλλη πλευρά η ελεύθερη πρόσβαση, θέαση, χρήση, απόλαυση, αξιοποίηση κάθε μορφής κοινωνικών αγαθών εκ μέρους διαφορετικών από κάθε άποψη ανθρώπων (π.χ. λόγω ηλικιακών, σωματικών, νοητικών, κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών) υπό τους αυτούς όρους μπορεί να χαρακτηρίζεται ως ισότητα, αλλά δεν συνιστά πράξη δικαιοσύνης.

III.6.ii. «Αναλογική Συμπληρωματικότητα» για την «αντιμετώπιση» των «ειδικών» αναγκών

Για τον προσδιορισμό τής έννοιας τής «Αναλογικής Συμπληρωματικότητας» θα χρησιμοποιήσουμε αντί άλλης περιγραφής την εικόνα, η οποία και ενέπνευσε στον γράφοντα το 2004 την αναγκαιότητα χρήσης της, ώστε η λειτουργία/επίκληση της ισότητας να μην είναι θεωρητική. Πρόκειται για ένα παράδειγμα από τον σύγχρονο αθλητισμό (εικόν. 1-2), το οποίο και αποτελεί πρότυπο «συνεργατι-

κής» σχέσης ανθρώπου με άνθρωπο, δεδομένου ότι στην έννοια του συνεργού προστίθενται και τα επιτεύγματα του ανθρώπου στον τομέα της Τεχνολογίας (εικόν. 3), ενώ εξετάζοντας μία "εικαστική" θεώρησή του βλέπουμε ότι μπορεί να λάβει διάφορες μορφές (εικόν. 4).

Μετά τα όσα αναφέρθηκαν, και εφόσον είναι κατ' αρχήν αποδεκτά, μήπως θα πρέπει να δεχθούμε ότι η έμπρακτη και χωρίς παρερμηνείες εφαρμογή της ισότητας, για ανεμπόδιστη διεκδίκηση και κατάκτηση των κοινωνικών αγαθών της εκπαίδευσης, της υγείας, της συμμετοχής στο κοινωνικό γίνεσθαι και της απόκτησης βασικών αγαθών διαβίωσης μπορεί να ισχύσει όταν και μόνο όταν συντρέχουν και οι αρχές της αναλογικότητας και της συμπληρωματικότητας και –αντιστρόφως– της αναλογικής απαλλαγής από άδικα βάρη, κάτι το οποίο θα μπορούσε να επιτευχθεί, εάν συντρέξουν θεμελιώδεις προϋποθέσεις, όπως οι ακόλουθες.

1. Ειδικές συνθήκες και ενέργειες και σε κάθε περίπτωση ανθρώπινη βοήθεια («επαγγελματική» ή εθελοντική).
2. Παραδειγματική στροφή ως προς τη στάση μας, προκειμένου να περάσουμε από την θεωρητική/τυπική στην έμπρακτη προσφορά με: *i.* «προσέγγιση» και ανάδειξη ικανοτήτων, δεξιοτήτων, *ii.* εφαρμογή της ισότητας [των ίσων ευκαιριών και της μη διάκρισης] μέσω της αναλογικής συμπληρωματικότητας, *iii.* σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, *iv.* αποδοχή της προσωπικής αυτονομίας [ανεξάρτητη διαβίωση και αυτοδιάθεση], *v.* αποδοχή της συμμετοχής, της ένταξης και της ενσωμάτωσης, *vi.* μη "παραμερισμό" της κοινωνικής δικαιοσύνης.
3. Συνειδητοποίηση-παραδοχή-αποδοχή της γενικής ισχύος αρχής, ότι το «όνομα» των Κοινωνικά Ευπαθών Ομάδων και ειδικά των ΠμΑ συμβολίζει την διαφορετικότητα, την μοναδικότητα, την

ατομικότητα (εδώ είναι αναγκαία η έννοια ατομικότητα) αλλά και τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις [όπως αυτά ισχύουν για κάθε άνθρωπο] και πρωτίστως το δικαίωμα για Παιδεία και Εργασία.

IV. ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ²⁰

IV.1. Η έννοια της μάθησης

Η έννοια της μάθησης έχει άμεση σχέση με τη μόνιμη αλλαγή στη συμπεριφορά του καθενός, η οποία είναι αποτέλεσμα εμπειρίας και πράξης. Η μάθηση έχει προσωπικό και ατομικό χαρακτήρα. Καθένας μαθαίνει με το δικό του μοναδικό τρόπο. Οι αλλαγές τού ατόμου μέσω της μάθησης συντελούνται στο πεδίο των γνώσεών του, των δεξιοτήτων του και των στάσεών του. Κατά συνέπεια είναι αναγκαία η αναζήτηση των κατάλληλων κατά περίπτωση εναλλακτικών μορφών για την απόκτηση γνώσεων κάθε είδους (π.χ. δεξιότητες για την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας), όπως αυτές που αναφέρονται στις παρακάτω προτάσεις.

IV.2. Εκπαίδευση/Κατάρτιση

- **Συνήθειες μορφές:** *i.* προστατευόμενα εργαστήρια, *ii.* ειδικά επαγγελματικά εργαστήρια, *iii.* ειδικά επαγγελματικά εργαστήρια συστεγαζόμενα με κανονικά, *iv.* ειδικά εργαστήρια μερικής απασχόλησης με συμπληρωματική παρακολούθηση σε «τυπικά» προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης, *iv.* «κανονικά» εργαστήρια με υποστηρικτική βοήθεια από ειδικό.
- **Εναλλακτικές μορφές:** *i.* εναλλασσόμενη εκπαίδευση ή «μαθητεία» (με εναλλαγή παρουσίας στην επιχείρηση και την εκπαιδευτική μονάδα), *ii.* παραμονή και μετεκπαίδευση στην εργασία (για πρόσωπα με πρόσφατες αναπηρίες) με συμφέρον εργοδότη και εργαζομένου, *iii.* φορέας κατάρτισης διοικούμενος από επαγγελματίες με αναπηρία, *iv.* κατάρτιση από εκπαιδευτές και προσωπικό με αντίστοιχα προβλήματα, *v.* κατάρτιση με σύμβαση που υπογράφει το

²⁰ Δελλασούδας Λ. Εισαγωγή στην Ειδική Παιδαγωγική. Τόμ. Γ'. Σχολικός και επαγγελματικός προσανατολισμός ατόμων με αναπηρία, σ. 54 και 124 [Διαθέσιμο στο *scholar, Publications I*. 37 (πίν. περιεχομ.), 40, 49.β.].

Κέντρο Κατάρτισης με εργοδότη, *vi*. μάθηση και εκπαίδευση μέσω επαγγελματικής απασχόλησης (Magalogie²¹).

- **Παράλληλες ή προηγούμενες ενέργειες** (προς εκπαιδευτές και εργοδότες)
- **Υποστηρικτικές μορφές** (κατ' οίκον εκπαίδευση με συμβολή τής τεχνολογίας)

IV.3. Επαγγελματική απασχόληση

- i*. Προστατευόμενη, *ii*. μερικώς προστατευόμενη ή ημι-προστατευόμενη, *iii*. υποστηριζόμενη / επιδοτούμενη, *iv*. αυτοαπασχόληση /συνεταιριστική, *v*. τηλεργασία, *vi*. επίσκεψη "μεσολαβητή-γέφυρας" στον εργοδότη κ.ά.

²¹ Μία εναλλακτική πρόταση για την μάθηση την εκπαίδευση και την απασχόληση, σύμφωνα με την οποία μάθηση, επαγγελματική εκπαίδευση και κοινωνικοποίηση πραγματοποιούνται μέσω τής επαγγελματικής απασχόλησης, αποτελεί το κατάστημα λογισμικού υπολογιστών "MAG@LOGIE" (Magasin des Logiciels), μία επιχείρηση με προστιθέμενη κοινωνική αξία [α] βλ. ό.π. Δελλασούδας Λ. Εισαγωγή στην Ειδική Παιδαγωγική. Τόμ. Α', σ. 416, β) Διαθέσιμος πίν. περιεχομ. στο *scholar, Publications I. 35*].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

Ακαδημία Αθηνών (2014). Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας. Εθν. Τυπογραφείο.

Αντωνάρακης Σ. (2021). *Το γνώθι σαυτόν στη μεταγονιδιαματική εποχή. Τι πληροφορίες δίνει το γονιδιώμά μας για την υγεία και την ασθένεια*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, από Λινό Δ., Εφημερ. 'Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ', 29.12.2021. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/culture/561643603/ta-mystika-toy-gonidiomatosto-keimeno-odigion-gia-ti-zoi-toy-kathe-atomoy/>

Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος [Δελλασούδας, Λ. Επιμ.] (1999). Εκκλησία και άτομα με ειδικές ανάγκες. Πρακτικά Α' εκδήλωσης [1994] τού ερευνητικού προγράμματος «Θρησκευτική Αγωγή και Κοινωνική Ένταξη ΑΜΕΑ».

Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας, Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης (2008). 3ο Διεθνές συνέδριο "Άτομα με αναπηρία και ΜΜΕ", Αθήνα 23-24 Ιουνίου 2008.

Δελλασούδας Λ. Εισαγωγή στην Ειδική Παιδαγωγική.

Τόμ. Α' (2005²). Σχολική ένταξη μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Τόμ. Β' (2005). Διδακτική μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Τόμ. Γ' (2004). Σχολικός και επαγγελματικός προσανατολισμός ατόμων με αναπηρία.

Τόμ. Δ' (2006). Ποιότητα ζωής ατόμων με αναπηρία: Δείκτης κοινωνικής ένταξης και ενσωμάτωσης.

Δελλασούδας Λ. (2006/2011). 'Τα γνωστικά αντικείμενα παιδεύουν. Το παράδειγμα και η έμπρακτη συμβολή εκ-παιδεύουν. Τελικά, ποιος και πώς μπορεί να διδάξει σήμερα περιβαλλοντική και, γενικότερα, κοινωνική συνείδηση'; Άρθρο στον αφιερωματικό Τόμο: «*Η Χάρη θέλει Αντίχαρη*», προς τιμήν τού ομότιμου καθηγητή Αντωνίου Δαναασή-Αφεντάκη, Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τμήμα ΦΠΨ, Τομέας Παιδαγωγικής.

ΚΕΣΕΚΕ (ΕΚΠΑ). «Ποιότητα Ζωής Προσώπων με Αναπηρία: Η συμβολή της εκπαίδευσης. Προβλήματα και προοπτικές», διημερίδα (11-12 Μαΐου 2007) στη Φιλοσοφική Σχολή τού ΕΚΠΑ.

Μπαμπινιώτης Γ. (2008³). Λεξικό τής Ν. Ε. Γλώσσας, Κέντρο Λεξικογραφίας.

Νόμος 4019/2011(ΦΕΚ 216 /Α/30-9-2011): Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις.

Νόμος 4430/2016 (ΦΕΚ 205 /Α/31-10-2016):Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις.

Σφοίνη Α. (2019). *Κοραής και Michaelis: Η δημοκρατία της γλώσσας*. Ερανιστής 29, σ. 229–255. <https://doi.org/10.12681/er.21066>